

नदी किनाराका माझी काव्यमा प्रतिरोध र आवाज

चन्द्रप्रसाद ढकाल
विश्वभाषा क्याम्पस,
प्रदर्शनीमार्ग, काठमाडौं ।
dhakalchandra33@gmail.com

लेखसार

प्रस्तुत अध्ययन मोहन कोइरालाको 'नदी किनाराका माझी' कवितामा प्रतिरोध र आवाजको अवस्था चित्रण गर्नमा केन्द्रित छ । यसमा सीमान्तीय प्रतिरोध र आवाज विश्लेषणका लागि माझीको प्रतिरोध र आवाज, मझिनीको प्रतिरोध र आवाज र कविको प्रतिरोध र आवाज गरी तीनओटा उपशीर्षक बनाइएको छ । यहाँ पुस्तकालयीय कार्यबाट प्राथमिक र द्वितीय सामग्रीको सङ्कलन गरेर विश्लेषणको अवधारणा निर्माण गरी विवेच्य कृतिको विश्लेषण गरिएको छ । यसमा कृति विश्लेषणका नवीनतम प्रवृत्तिको प्रयोग गर्दै सैद्धान्तिक अवधारणा निर्माण र कृति विश्लेषणका लागि निगमनात्मक र आंशिक रूपमा आगमनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । सैद्धान्तिक अवधारणाको निर्माण गर्दा सीमान्तीय विश्लेषणको व्याख्यातामध्ये प्रमुख व्याख्याताका अवधारणा प्रस्तुत गर्दै तिनै अवधारणाका आधारमा कृतिभित्र कस्तो किसिमको प्रतिरोध र आवाज रहेको छ, भन्ने कुराको विश्लेषण गरिएको छ । यसमा 'नदी किनाराका माझी' कविता भित्र रहेका माझी र मझिनीका केन्द्रीयतामा सीमान्तीय प्रतिरोध र आवाजको निरूपण गरिएको छ भने यसमा सम्बोधकका रूपमा आएका कविलाई पनि सहभागी गराई प्रतिरोध र आवाजको निरूपण गरिएको छ । यस अध्ययनमा मोहन कोइरालाको नदी किनाराका माझी कवितासङ्ग्रहभित्र रहेको 'नदी किनाराका माझी' कवितालाई मात्र विश्लेषण गरिएको छ । यसरी विश्लेषण गर्दा मोहन कोइरालाको 'नदी किनाराका माझी' कवितामा माझीका तुलनामा मझिनीको प्रतिरोधी आवाज सशक्त भएको अनि यी दुबै पात्रभन्दा यस कविताका कविको प्रतिरोध र आवाज अझ सशक्त भएको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

शब्दकुञ्जी : माझी, मझिनी, प्रतिरोध, अधीनस्थ वर्ग, आवाज, मुखिया ।

विषयपरिचय

'नदी किनाराका माझी' कविताका सर्जक मोहन कोइराला (१९८३-२०६३) हुन् । यो कविता उनको *नदी किनाराका माझी* कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत छ । मोहन कोइराला नेपाली काव्य क्षेत्रमा प्रयोगशील कविका रूपमा परिचित छन् । उनले आफ्ना कवितामा विश्व साहित्यमा देखा परेका नवीन प्रवृत्तिलाई प्रयोग गर्दै नेपाली काव्य क्षेत्रलाई नवीनता दिएका छन् । उनको 'घाइते युग' (१०१७) को प्रकाशनपछि नेपाली काव्य क्षेत्रमा प्रयोगशील कविता लेखन परम्पराको थालनी भएको मानिन्छ । यही प्रयोगशील लेखन प्रवृत्तिलाई आत्मसात गर्दै मोहन कोइरालाले आफ्नो जीवनकालभरि काव्य सिर्जना गरेको पाइन्छ । उनका प्रकाशित कृतिहरूमा लेक (२०२३), मोहन कोइरालाका कविता (२०३०), सारङ्गी बोकेको समुद्र (२०३४), हिमचुली रक्तिम छ (२०३५), कविता

बारे केही चर्चा (२०३५), नदी किनाराका माझी (२०३८), ऋतु निमन्त्रण (२०४०), नीलो मह (२०४१), एउटा पपलरको पात (२०४७), गजपथ (२०५९), यतीका पाइला खोज्दै (२०६०) र सिमसारका राजदूत (२०६५) रहेका छन् ।

मोहन कोइराला नेपाली काव्य जगत्मा प्रयोगशील काव्यका प्रारम्भकर्ता हुन् । उनले विविध किसिमका शैलीको प्रयोग गर्ने क्रममा पूर्वीय काव्यशास्त्रले कल्पना गरेभन्दा बाहिरको लामो कविता लेखन कार्यलाई पनि अपनाएका छन् । उनी सूर्यदान (२०२२) शीर्षकको लामो कविताको प्रकाशन गरेपछि लामा कविता लेखनमा संलग्न भएका देखिन्छन् । उनको *नदी किनाराका माझी* (२०३८) काव्य छोटो लामा कविताको सङ्ग्रह हो । यस सङ्ग्रहभित्रका कवितालाई नेपाली जीवनका विविध पक्ष, जनजातीय संस्कार र संस्कृति, सहरीया बेरोजगार जीवनका जटिलता, धार्मिक एवं सांस्कृतिक सन्दर्भ आदि अन्तर्वस्तु र राम्रो आख्यानतत्वको उपस्थित भएको पाइन्छ (गौतम, २०६४, पृ.१७) । यसको शीर्षककविता 'नदी किनाराका माझी' मा नदीका किनारामा बसोवास गर्ने माझी समुदायलाई केन्द्रमा राखिएको छ । यसमा व्याकरणसम्मत भाषाको प्रयोग छैन भने भाषिक, व्याकरणिक, आर्थी, कोशीय, पदक्रम आदि अनेकौं विचलनहरूले कवितालाई विशिष्ट बनाएका छन् (गौतम, २०६८, पृ. १४२) । 'नदी किनाराका माझी' कवितामा भिनो विषयवस्तु भए तापनि यसमा माझी जाति र ती जातिका दैनिक कार्यलाई सूक्ष्म ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ । यस कविताको विषयवस्तु माझी समुदायको केन्द्रीयतामा रहेको छ । बिम्ब प्रतीकका प्रयोगमा नवीनता, मिथकीय प्रयोगमा वैयक्तिक मूल्यबोध, बिम्ब समिश्रण, अन्तरप्रवाहको मौलिक प्रयोग, श्लेषात्मक भाव जस्ता प्रस्तुतिगत विशेषता मोहन कोइरालाका लामा कवितामा पाइने विशेष पक्ष हुन् (शर्मा, २०७८, पृ. १५) । यस्ता विशेषता बोकेको 'नदी किनाराका माझी' कवितालाई प्रस्तुत अध्ययनमा सीमान्तीय विश्लेषणको प्रतिरोध र आवाजसम्बन्धी अवधारणाका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

सीमान्तीय विश्लेषणका पक्षमा सीमान्तीय प्रतिनिधित्व र पहिचान, प्रतिरोध र आवाजजस्ता कुरा पर्छन् । सीमान्तीय विश्लेषण सांस्कृतिक अध्ययनको महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । सीमान्तीय अध्ययनमा पाठभित्र सीमान्तीय वर्गको प्रतिनिधित्व कसरी भएको छ र उसलाई प्रभूत्वशाली वर्गले कसरी सीमान्तीय बनाएको छ भन्ने कुराको अध्ययन गरिन्छ । त्यसै गरी कृतिभित्र रहेका सीमान्तीय प्रतिनिधिको प्रतिरोधी आवाज के कस्तो रहेको छ भन्ने कुराको पनि अध्ययन गरिन्छ । सीमान्तीय प्रतिरोध र आवाजको विश्लेषण गर्दा उनीहरूको आवाज कतिको सशक्त रहेको छ भन्ने कुरा कृतिभित्रका तथ्यका आधारमा हेरिन्छ । कृतिमा प्रतिरोध र आवाज पहिचान गर्दा कृतिभित्रका पात्रको मात्र नभई कृतिको समाख्याता वा लेखकीय दृष्टिकोणलाई पनि हेर्ने गरिन्छ । यस दृष्टिले हेर्दा कविताभित्र कविले कतिको सीमान्तीय वर्गका पक्षमा प्रतिरोध र आवाज प्रस्तुत गरेको छ भन्ने कुराको पनि अध्ययन गरिन्छ । सीमान्तीय विश्लेषणका यिनै मान्यताका आधारमा प्रस्तुत अध्ययनमा मोहन कोइरालाको *नदी किनाराका माझी* कवितासङ्ग्रहभित्र रहेको 'नदी किनाराका माझी' कवितामा प्रयुक्त सीमान्तीय प्रतिरोध र आवाजको निरूपण गरिएको छ ।

अध्ययनविधि

प्रस्तुत अध्ययनमा पुस्तकालयीय कार्यबाट सामग्रीको सङ्कलन गरिएको छ । यसका निम्ति प्राथमिक सामग्रीका रूपमा मोहन कोइरालाको 'नदी किनाराका माझी' कवितालाई लिइएको छ, भने प्रतिरोध र आवाजसम्बन्धी सैद्धान्तिक अवधारणा निर्माणका लागि द्वितीय स्रोतका सामग्रीको प्रयोग गरिएको छ । त्यसै गरी यस अध्ययनमा 'नदी किनाराका माझी' र सीमान्तीय विश्लेषणसँग सम्बद्ध लेख, पुस्तक आदिलाई द्वितीय स्रोतबाट सङ्कलन गरिएको छ । सैद्धान्तिक अवधारणाका रूपमा पाश्चात्य साहित्यको सबाल्टर्न अध्ययनका रूपमा परिचित अवधारणाहरूको सहयोग लिई प्रतिरोध र आवाजसम्बन्धी अवधारणाको निर्माण गरिएको छ । यसमा सैद्धान्तिक अवधारणा र कविताका अंशको क्रमिक संयोजन गरी विवेच्य कृतिमा अन्तर्निहित सीमान्तीय प्रतिरोध र आवाजको निरूपण गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनमा सैद्धान्तिक अवधारणा र कृति विश्लेषणका क्रममा निगमनात्मक र आंशिक रूपमा आगमनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । यसमा सैद्धान्तिक अवधारणाको निर्माणका लागि निगमनात्मक र कृति विश्लेषणका क्रममा आगमनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

सीमान्तीय विश्लेषण सांस्कृतिक अध्ययनको एउटा पक्ष हो । यसमा सीमान्तीय वर्गका मानिसको इतिहासको खोजी, पहिचान, प्रतिनिधित्व, प्रतिरोध, आवाजजस्ता पक्षको खोजी गरी कृतिको मूल्य निर्धारण गरिन्छ । नेपाली समालोचना क्षेत्रमा प्रचलित सीमान्तीय अध्ययन पाश्चात्य साहित्यमा प्रचलित सबाल्टर्न स्टडिजको नेपाली रूप हो । यसलाई सीमान्तीय, अवरजन र कतै कतै सीमान्तकृतका रूपमा प्रयोग गरिन्छ । सबाल्टर्न शब्दको आरम्भकर्ता ग्राम्ची हुन् । उनले आफ्नो *प्रिजन नोटबुक*मा सबाल्टर्नहरू राज्यको उपल्लोपदमा पुग्नलाई उनीहरूले शासक वर्गलाई सत्रु समान मानेर हराउनु पर्ने र इतिहास तथा राजनैतिक हिसाबले एक आपसको सहयोगले नियम सङ्गत तरिकाले राज्य गर्ने पदमा पुग्न सक्ने बताएका छन् (ग्राम्ची, सन् १९२०, पृ. २०४) । उनको यस विचारले सीमान्तकृत वर्गका मानिस एकजुट भई राज्य सत्तामा रहेका वर्गलाई परास्त गरी आफ्नो राज्य स्थापना गर्नु पर्ने हुन्छ भन्ने बुझिन्छ । ग्राम्चीको यो विचार सीमान्त वर्गमा लागु हुन कठिन देखिए पनि सीमान्तीय वर्गले प्रतिरोध गर्नुपर्छ भन्ने चाहिँ स्पष्ट देखिन्छ । सीमान्तीय समूहका संस्थापक रन्जित गुहाले भारतीय उपनिवेशवाद र पुँजीवादले सीमान्तीय वर्गलाई आफ्नो नियन्त्रणमा लिएको बताएका छन् । उनले भारतमा अङ्ग्रेजलाई धपाउनका लागि मजदुर र किसानले जस्ता सीमान्तीय वर्गले गरेको प्रतिरोधलाई इतिहासले भुलेको बताएका छन् । यस क्रममा इतिहास लेखकहरूले विद्रोहलाई राष्ट्रवादले छोपी फेरि अभिजात वर्गकै हीतमा इतिहास लेखिएको हुनाले सीमान्तीय वर्गको इतिहास ओभ्रेलमा पारिएको विचार पनि गुहाले व्यक्त गरेका छन् । गुहाले अझै पनि भारतमा सानो समूहमा विभाजित भएर सीमान्तीय वर्ग रहेका र तिनीहरूलाई इतिहासको मूलधारमा ल्याइनु पर्ने विचार राखेका छन् (गुहा, सन् १९८२, पृ. १-७) । गुहाको यस कथनबाट सीमान्तीय वर्गको प्रतिरोधको इतिहासलाई पनि अभिजात वर्गले दबाउने गरेको बुझिन्छ । सीमान्तीय अध्ययनको अवधारणा प्रस्तुतकर्ता मध्ये एक गायत्री चक्रवर्तिले कृतिभित्र साँचो सीमान्त वर्गले प्रतिनिधित्व गर्न नसक्ने बताएकी छन् । सीमान्तीय वर्गमा

निर्वाहमुखी किसान, असङ्गठित किसान मजदुरहरू, आदिवासी र सडक वा ग्रामीण इलाकाका शुन्य मजदुरहरू भएको बताउँदै तिनीहरूको बारेमा लेख्नु भनेको तिनीहरूको प्रतिनिधित्व गर्नु होइन तर आफैलाई प्रतिनिधित्व गराउन खोज्नु हो भनेकी छन् । उनले बुद्धिजीवीको समाधान प्रतिनिधित्वबाट टाढा रहनु पनि नभएको बताउँदै सचेत बुद्धिजीवीले सीमान्तीयको प्रतिनिधित्व गर्नुपर्ने विचार राखेकी छन् (चक्रवती, सन् १९८८, पृ. ८०-८४) । चक्रवतीको भनाइबाट साहित्यिक कृतिका सर्जकले सीमान्तीय वर्गको प्रतिनिधित्व गर्न नसके पनि सीमान्तीय आवाजलाई उठाउनु पर्छ भन्ने बुझिन्छ ।

सीमान्तीय अध्ययनमा इतिहासका प्राध्यापक गुहाले पश्चिमाहरूले तयार पारेको भारतीय इतिहास उपनिवेशवादी मानसिकताबाट ग्रसित छ र भारतीय इतिहासकारहरूले पनि भारतीय समाजको निर्माणमा तल्लो समुदायको भूमिकालाई भन्दा केही उच्च सम्भ्रान्त वर्ग र समुदायको भूमिकालाई महत्त्व दिएका छन्, उनीहरू पनि उपनिवेशवादी मानसिकताबाट ग्रस्त रहेका छन् भन्ने बताएका छन् (बराल, २०७३, पृ.१७२-१७३) । गुहाले सीमान्तीय इतिहासलाई इतिहाससँग जोडेका भए पनि साहित्य पनि इतिहासकै एउटा दस्तावेजका रूपमा रहने हुनाले समाजका दमित प्रवृत्ति विरुद्ध सीमान्तीय वर्गले कसरी प्रतिकार गरेको छ र त्यहाँ उसका आवाज कसरी आएका छन् भन्ने कुराको खोजी गर्न सकिन्छ ।

साहित्यमा पठन, पुनर्लेखन, विश्लेषण र पुनर्विश्लेषण निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया जस्तै हुने हुँदा सीमान्तीयको अप्रतिनिधित्वभित्र प्रतिनिधित्वको आवाजलाई प्रभावकारी ढंगले मुखरित गर्न सकिन्छ । केन्द्र र विकेन्द्र बीचको द्वन्द्व र त्यसका चिराहरूबाट सीमान्तीय प्रतिनिधित्व बढी सम्भव हुन्छ । साहित्यिक स्रष्टाले एउटा यस्तो सम्पर्क स्थानको निर्माण गर्छ, जहाँबाट सीमान्तीयको आवाज मुखरित हुन्छ (श्रेष्ठ, २०६८, पृ. ४६) । कृतिमा सीमान्तृत वर्ग आफै बोलेका हुन्छन् वा लेखकले बोलिदिएको हुन्छ, तर यसरी बोल्नका लागि लेखकले सम्पर्क स्थानको खोजी गरी आवश्यकताअनुसार बोल्ने गर्छ । साहित्यमा सीमान्त मात्र नभई गैरसीमान्तीय वर्ग पनि सीमान्तीयका पक्षमा बोल्न सक्छन् । बौद्धिकहरू यही प्रक्रियाबाट सीमान्तका पक्षमा बौद्धै आएका छन्, तर को कसरी बोलेको छ भन्ने शक्तिको राजनीति बुझ्न भने गहिरो अध्ययनको आवश्यकता पर्छ । सीमान्तका बारेमा भित्र बाहिर जहाँबाट बोले पनि को कसरी सबाल्टर्नका बारेमा बोलेका छन् भन्ने महत्त्वपूर्ण कुरा हो (श्रेष्ठ, २०६८, पृ. ४६) । कृतिमा सीमान्तीय वर्गको पहिचानपछि उनीहरूको आवाज के कस्तो छ भन्ने बुझ्नु जरुरी छ । उसो त सीमान्तकृत वर्ग आफै बोल्न सक्दैनन् । यस अवस्थामा स्रष्टाले विविध पद्धतिको प्रयोग गरी उनीहरूका आवाज प्रकट गरेका हुन्छन् । सीमान्तीयको अध्येताले ती आवाजको पहिचान गर्नु पर्छ ।

सीमान्तीय अध्ययनमा सीमान्तकृत वर्गका आवाज तथा उनीहरूले गरेका प्रतिरोधको अध्ययनलाई आवश्यक ठानिन्छ । यी पक्षको अध्ययन गर्न कृतिभित्रका तथ्यहरूको विश्लेषण गरिनु पर्छ । सीमान्तीय वर्गले उच्च वर्गका मानिसले गरेको दमन, आफूमाथि भएको अत्याचारलाई कसरी व्यक्त गरेको छ वा उच्च वर्गसँग प्रतिरोध गरेको छ कि छैन भन्ने कुराको अध्ययन यसमा

गरिन्छ । सीमान्तीय वर्ग बोल्न नसकेको अवस्थामा लेखक कस्तो सम्पर्क स्थानको प्रयोग गरी के कस्तो प्रतिरोध र आवाजलाई प्रस्तुत गर्छ, भन्ने कुराको पनि गहन अध्ययन गरी तथ्यको खोजी गर्नु पर्छ । यस्ता तथ्य पनि कृति विशेष फरक-फरक किसिमका रहन्छन् । उल्लिखित तथ्यका आधारमा यस कृतिमा सहभागीमध्ये सीमान्तीय वर्गका माभी र मभिनीले गरेका प्रतिरोध र आवाज तथा यस कविताका लेखकले प्रस्तुत गरेका प्रतिरोध र आवाजका अवस्थालाई यहाँ विश्लेषण गरिएको छ ।

विश्लेषण र परिणाम

‘नदी किनाराका माभी’ काव्यमा नदीको किनारामा बसोबास गर्ने माभी समुदायलाई केन्द्रमा राखिएको छ । यसमा नदीको किनारामा बसोबास गर्ने माभी, माभी समुदाय, माभीको परिवार र मुखियाको सहभागीता रहेको छ । यी मध्ये माभी, माभी समुदाय, माभीकी श्रीमती अधीनस्थ वर्गको प्रतिनिधि रहेका छन् भने मुखिया प्रभुत्वशाली वर्गको प्रतिनिधित्व गर्छ । साहित्यिक कृतिमा प्रतिरोध र आवाज विशेषतः अधीनस्थ वर्गको केन्द्रीयतामा अध्ययन गरिन्छ । विवेच्य काव्यमा माभी, माभीको परिवार र माभी समुदाय अधीनस्थ रहेका छन् । यस काव्यमा अधीनस्थ माभी र प्रभुत्वशाली मुखिया कतिपय अवस्थामा सहमति गरी बसेका देखिन्छन् । यसमा अधीनस्थ वर्ग पनि आफू अधीनस्थ हुन तयार भएकाले प्रभुत्वशाली मुखिया आफ्नो प्रभुत्व कायम गर्न सफल भएको छ । यति हुँदाहुँदै पनि प्रस्तुत काव्यमा सीमान्तीय वर्गका र कविले प्रतिरोध र आवाज केही मात्रामा उठाएको देखिन्छ, जसलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

माभीको प्रतिरोध र आवाज

‘नदी किनाराका माभी’ काव्यको केन्द्रीय पात्र माभी हो । ऊ नदीको किनारामा बसोबास गर्ने माभी समुदायको प्रतिनिधित्व गर्छ । माभी परम्परा, अन्धविश्वास, आर्थिक दुरावस्था आदिका कारण मुखियासँग प्रत्यक्ष रूपमा प्रतिकार गर्न सक्दैन । आफ्नो अवस्थालाई विधिको विधान ठानी अधीनस्थ हुन तयार रहेको छ । यति हुँदाहुँदै कतिपय अवस्थामा उसले गरेका प्रतिकार र आवाज यस काव्यमा देख्न सकिन्छ । पाठमा उल्लिखित तथ्यलाई आधार मानी माभीले गरेका प्रतिकार र आवाजलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

न माभीको छ न माछाको कसले भेट्छ र पानी अब
धारिलो बल्छी र खुडामा अड्किंदा पनि
एउटै आग्रह हुन्छ माछाको मुक्त हुन
जति माभीलाई चित्त बुझेको छैन त्यस्तै माछालाई बुझेको छैन
माछालाई दयाले हुँदैन, माभी सम्भन्छ
(हाम्रो बच्चालाई कस्ले दया गरेको छ र)

माभी माछाप्रतिको दयामा आघात हुन्छ (पृ. ९)

उल्लिखित काव्यांश माभीको घरमा पुगेर छटपटाइरहेको माछालाई देखेर माभीका मनमा उत्पन्न विचारका प्रसङ्गमा आएको छ । यसमा धारिलो बल्छी र खुडामा अड्किएर माभीका घरमा पुगेको माछो र माभी दुबै अब पानीबाट टाढा भएका र यसरी पानीबाट टाढा हुनुपर्दा माछालाई चित्त

नबुभेको बताइएको छ । पानीदेखि टाढा माभीका घरमा हुँदा चित्त नबुभेको माछोजस्तै माभीलाई पनि चित्त बुभेको छैन । माभी माछालाई दया गरेर हुँदैन भन्ने सोच्छ । यसको कारण उसका बच्चालाई कसले दया गरेका छन् र भन्ने बताइएको छ । उल्लिखित काव्यांशमा माभी प्रत्यक्ष भएर उच्चवर्गका व्यक्तिसँग प्रतिकार गरेको देखिँदैन । यसमा आफू र आफ्नो समुदायलाई अन्य वर्ग, व्यक्ति, समुदाय तथा राज्य कुनै तहबाट सहयोग नमिलेको, आफ्नो आर्थिक दुरावस्थालाई कसैले सम्बोधन नगरेको घटनाको स्मरण गर्दै अन्य वर्ग वा समुदायप्रतिको उसको आक्रोश माछामा पोखेको छ । यसरी प्रस्तुत काव्यांशमा माभी प्रत्यक्ष नभई प्रतीकात्मक रूपमा प्रतिकार गर्छ ।

आउन हो ! बस, पिंढी छ, चकटी छ, जाँड दिउँला
सुकुल बिछ्याउँला एक निद्रा सुत्न
भाउ बेसाहाको कुरा गर, शहर बजारको कुरा गर
गरीब माभी चल सक्तैनन्
खोलाका डोरीले हात गोडा बाँधिएका छन्
घतलाग्दा एउटा त कुरा गर
गाउँ-घर नाङ्गो भुत्तुङ्गो छ, लुगा फाटोको कुरा गर
आउन हो ! इष्टमित्र गुलियो जाडको कुरा गर
रातमा आउने पाहुनालाई पैसा लाग्दैन

आउन हो ! कुरा गर, पानीले आँखा छोपिएका माभी हौं हामी (पृ. १७-१८)

उल्लिखित काव्यांशमा बाटो हिड्ने बटुवालाई माभी कुरा गर्नका लागि बोलाउँछ । यहाँ माभीले गरेको अनुरोधलाई मार्मिक ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ । माभी आफ्नो दयनीय अवस्था अरूलाई सुनाउन चाहन्छ; अरूबाट तेस्रो संसारका बारेमा बुझ्न चाहन्छ । ऊ आफू सीमान्तकृत भएको कारण जीवन दुरूह बनेको कुरा बटुवालाई सुनाउन चाहन्छ । उसले बटुवासँग बजार भाउका बारेमा सोधेको छ । आफू यी सबै कुराबाट टाढा हुनुपरेको व्यथा व्यक्त गर्छ । गरिबीको कारण माभी यस खोलाबाट टाढा जान नसकेको कुरा बताउन उसले आफ्ना हात गोडा खोलाका डोरीले बाँधिएको बताएको छ । यस अवस्थामा माभी बटुवालाई घतलाग्दा कुरा गर्न अनुरोध गर्छ । ऊ आफ्नो गाउँ नाङ्गो भएकाले लुगाफाटोको कुरा गर्न भन्छ । यसरी माभी बाटो हिड्ने बटुवालाई बिना पैसा गुलियो जाँड खुवाउने बाचा गर्दै बाहिरी संसारको बारेमा बुझ्न र आफ्नो अवस्था बुझाउन चाहन्छ । उसले आफूलाई पानीले आँखा छोपिएका माभी भएको बताउँछ । यसप्रकार उल्लिखित काव्यांशमा माभीले आफू सीमान्तकृत भएको आवाज आफ्नो समुदाय बाहिर पुऱ्याउन चाहेको छ । यस काव्यांशमा माभीले प्रतिरोध त गरेको छैन तर आफू सीमान्तीय भएको महसुस गरी यस बारेमा अन्य व्यक्तिहरू समक्ष आवाज उठाउन चाहेको छ । यसरी प्रस्तुत काव्यांशमा सीमान्तकृत माभीको आवाज सुन्न सकिन्छ ।

‘नदी किनाराका माभी’ काव्यको केन्द्रीय पात्र माभी हो । यो काव्य माभीकै आर्थिक, सामाजिक अवस्थाको चित्रणमा केन्द्रित छ । आर्थिक, सामाजिक र राजनैतिक रूपमा पछाडि पारिएको वर्ग, समुदाय र व्यक्तिको प्रतिनिधित्व माभीले गरेको छ । ऊ मुखियाइतरको संसारको कल्पनासमेत गर्न नसक्ने गरी अधीनस्थ भएको छ । यस्तो माभी आफ्नो दुरावस्थाका बारेमा जानकार छ तर यसको प्रतिकार गर्न वा यसका विरुद्ध आवाज उठाउन सक्दैन । माभीले उल्लिखित काव्यांशहरूमा आफू अन्यायमा परेको बारेमा केही आवाज त उठाएको छ तर खुलेर प्रतिकार गर्न सकेको छैन । यस काव्यमा बेलाबेलामा ऊ मुखियाका कार्यप्रति असन्तुष्टिका आवाजहरू उठाउँछ । उसले उठाएका आवाज अत्यन्त मसिना छन् । ईश्वरका रूपमा मानेको मुखियाका विरुद्ध प्रतिकार गर्नु पाप सम्झने माभी मसिनो स्वरमा प्रतिकारका आवाज उठाउँछ । अन्याय, असमानता आदिका बारेमा बोल्न सक्दैन । यस काव्यमा माभी भनेर केवल एउटा माभी पात्रलाई मात्र नबुझी समग्र माभी समुदायलाई बुझ्न सकिन्छ । यसप्रकार उल्लिखित काव्यमा माभीले मुखियाका विरुद्धमा सामान्य आवाज उठाएको मात्र देखिन्छ ।

मभिनीको प्रतिरोध र आवाज

मभिनी ‘नदी किनाराका माभी’ काव्यकी सहायक पात्र हो । यसमा मभिनी माभीको घर गृहस्थी चलाउने नारी पात्रका रूपमा रहेकी छ । माभीको दैनिक जीवन खोलामा बित्ने पनि मभिनी खोला इतर घरधन्दा, वस्तुभाउ आदिमा व्यस्त हुन्छे । माभी समुदायको प्रतिनिधि पात्र माभीलाई लिइएको प्रस्तुत काव्यमा आएको मभिनी पनि माभी समुदायकी गृहणीको प्रतिनिधित्व गरेकी छ । आफू, आफ्नो श्रीमान्, माभी र माभी समुदायको अवस्थाप्रति ऊ माभी जत्तिकै जानकार छे । आर्थिक, सामाजिक र राजनैतिक रूपमा अधीनस्थ वर्ग र त्यसभित्र पनि अधीनस्थ लिङ्गकी पात्र भएकाले ऊ पनि आफूमाथि आइपरेको अन्यायका विरुद्ध प्रतिकार गर्न सक्दैन । उसले आफूमाथिको अन्यायको खुलेर प्रतिकार गर्न नसके पनि केही आवाज उठाएकी छ । ती मभिनीका प्रतिकार भन्न मिल्ने केही आवाजहरूका आधारमा यस काव्यमा मभिनीले गरेका प्रतिकार र आवाजको विश्लेषण गरिएको छ ।

आज पनि खनिएको छ खोलाको परिकार घर आएर
आज पनि सानुले पिउने डबकामा उफ्रिँदै खसेको छ
कहिले त्यही माछो उफ्रिँदा खेल्दा ढोकामा पानी भन्न खोज्छ
कहिले पोतारो निर डुबेर माभीलाई पो कहाँ हेर्न लागेको हुन्छ
चिम्टाले त्यस अटेरी माछालाई अगेनामा आफल्छे, मभिनी
भुतभुताएर भन्न उफ्रियोस हेर्न (पृ. ९)

उल्लिखित काव्यांशमा खोलाबाट माभीका घरमा ल्याइएका माछाको प्रसङ्ग आएको छ । माभीको छाक टार्ने प्रमुख खाद्यवस्तु भएर माछो आएको छ । यहाँ डबकाको जाँडको सितनका रूपमा माछालाई लिइएको छ । खोलाबाट माभीका घरमा आएको माछो माभीको घरभित्र उफ्रिँदै पानी भएको ठाउँ खोजेको र पानी नपाएर पोतारोको छिपछिपे पानीमा पसेर माभीलाई हेर्न लागेको

घटना बयान गरिएको छ । मभिनी चिम्टाले च्यापेर त्यस माछालाई अगेनामा फाल्छे । माछो अगेनामा परेपछि भन छटपटाएर उफ्रिएको हेर्ने मभिनीको इच्छा छ । यसमा माभीको परिवारको दैनिकी मात्र नभई मभिनीको मनोभावनालाई पनि देखाउन खोजिएको छ । मभिनी आफ्नो दयनीय अवस्थाको प्रतिकारका रूपमा जिउँदै माछालाई आगोमा फाल्छे र त्यो पीडाले छटपटाएको हेर्ने चाहना राख्छे । यसमा व्यक्त भएको मभिनीको चाहना उसको लहड मात्र नभई आफू र आफ्नो वर्गमाथि भएको साङ्केतिक प्रतिरोध पनि हो भन्न सकिन्छ । यसरी प्रस्तुत काव्यांशमा मभिनीका कार्यबाट उसले प्रतीकात्मक रूपमा कुनै आवाजै ननिकाली उच्चवर्गसँगको प्रतिरोध व्यक्त गरेको देखिन्छ ।

मभिनी आँखा कर्काएर सराप्छन हात उचालेर मुखियालाई
माभीसँग मुडकी उचाल्छन् मुरमुरिएर,
जे भन्छ जसो भन्छ गर्दा आजसम्म के पो भएको छ र,
यो मुखिया के भन्छ भन्छ, (पृ. ३१)

उल्लिखित काव्यांश मरेको माभीको संस्कार कार्यमा माभीको मुखियाले कसको घरको पशु तान्न भन्छ, त्यही गर्न तयार भएको प्रसङ्गमा आएको हो । यसमा मुखियालाई आँखा कड्केर तथा हात उचालेर मभिनीले सरापेको बताइएको छ । मभिनी अन्याय गर्ने मुखियालाई मात्र होइन, मुखियाका अगाडि नतमस्तक भई जे भन्यो त्यही गर्ने माभीप्रति पनि आक्रोश पोख्छे । यसबेलामा मभिनी माभीसँग पनि मुरमुरिएर मुडकी उचाल्छे । उसले मुखिया जे भन्छ त्यही स्वीकार गर्ने माभीलाई मुखियाले भनेअनुसार गर्दा आजसम्म माभीको जीवनमा के नै पो परिवर्तन भएको छ, र भन्दै मुखियाको कुराका पछि नलाग्न सचेत गराउँछे । प्रस्तुत काव्यांशमा मभिनी मुखियाका क्रियाकलापको प्रतिकार गर्न मुखियालाई आँखा कर्काएर र हात उचालेर सराप्छे । यस कार्यबाट मभिनीले सीमान्तीय वर्गका तर्फबाट प्रतिकार गरेको देखिन्छ, भने उसले मुखियाको कथनको विरोध पनि जनाएकी हुनाले सीमान्तीय आवाज पनि प्रस्तुत गरेकी छ, भन्न सकिन्छ ।

‘नदी किनाराका माभी’ काव्यमा माभीको उपस्थिति प्रमुख रहेको छ । यसमा माभीको तुलनामा मभिनीको कम उपस्थिति पाइन्छ । माभीको पारिवारिक अवस्थाको चित्रणका क्रममा मभिनीको उपस्थिति पाइन्छ, भने संस्कार संस्कृतिको प्रसङ्गमा पनि मभिनीको उपस्थिति देख्न सकिन्छ । विविध प्रसङ्ग र विशेष परिस्थितिमा देखापर्ने गरेकी मभिनी जति बोलेकी छ, त्यहाँ उसको प्रतिरोध र आवाज सुन्न सकिन्छ । आफू प्रत्यक्ष नबोलिकन कतिपय ठाउँमा उसले प्रतीकात्मक रूपमा प्रतिरोध गरेकी छ, भने कतिपय ठाउँमा प्रत्यक्ष भएर प्रतिरोध पनि गरेकी छ । संस्कारका नाउमा जब मुखियाले माभी समुदायमा दवाव र तनावको स्थिति सिर्जना गर्छ, त्यस समयमा मभिनीको प्रतिकार र आवाज सुन्न सकिन्छ । ऊ निर्देशन दिने मुखिया र निर्देशन पालना गर्ने माभी दुबैप्रति आक्रोश प्रकट गर्छे । यस काव्यमा आएकी मभिनी कुनै माभी पात्रकी श्रीमती नभएर समग्र माभी समुदायकी गृहणीमध्ये कुनै एकको प्रतिनिधित्व गर्ने पात्र रहेकी छ । तसर्थ यस काव्यमा मभिनी भन्नाले माभी समुदायभित्रकी एक गृहस्थी नारी भन्ने बुझ्नु पर्दछ ।

उल्लिखित तथ्यहरूले यस काव्यमा माभीका तुलनामा मभिनीको प्रतिकार र आवाज सशक्त रहेको पाइन्छ ।

कविको प्रतिरोध र आवाज

‘नदी किनाराका माभी’ माभीका दैनिकी, जीवनपद्धति, समस्या तथा जीवनको दुरावस्थाजस्ता कुराको वर्णन गरिएको काव्य हो । यसमा कविले माभी, मभिनी र मुखियाका गतिविधिको बयान गरेका तथा माभीलाई सम्बोधन गरी आफ्ना कुरा राखेका हुनाले यहाँ कविको उपस्थिति भएको देखिन्छ । यहाँ कविले विभिन्न अवस्था, वस्तुस्थिति, परिस्थिति आदिमा आफ्ना धारणा राखेका छन् । साहित्यको सीमान्तीय विश्लेषण गर्दा सीमान्तकृत वर्गका मानिसहरू बोल नसक्ने हुनाले उनीहरूका आवाज सचेत कविले राख्नुपर्छ भन्ने मान्यता राखिन्छ । यही मान्यतालाई आधार मान्दा यस काव्यमा काव्यको प्रभुत्वशाली मुखियाको दमनका विरुद्ध कविले प्रतिकार गरेका तथा माभीलाई यथार्थको अवगत गराउने क्रममा प्रतिरोध र आवाज उठाएको पाइन्छ । यसरी प्रस्तुत काव्यमा काव्यको प्रभुत्वशाली माभीका विरुद्ध प्रतिरोध र अधीनस्थ माभीका पक्षमा प्रतिरोध गर्नु पर्ने आवाज कविले उठाएका छन् ।

कविले प्रस्तुत काव्यमा कतिपय ठाउँमा माभीलाई अन्याय परेको अवस्थामा सचेत गराएका छन् भने कतिपय अवस्थामा प्रतिकार गर्न सुझाव दिएका छन् । उनले माभीका र मुखियाका जीवनपद्धतिलाई मात्र प्रस्तुत नगरी माभी समुदायप्रति अन्य समुदायको दृष्टिकोण, माभीको अन्य समुदायप्रति दृष्टिकोण र माभीको दयनीय अवस्थाप्रति कविको सद्भाव र विद्रोहको चेतना गर्ने काम यस काव्यमा गरेका छन् । यस काव्यमा माभी र मभिनीका तुलनामा कविको प्रतिरोध र आवाज सशक्त रहेको देखिन्छ । कविले माभीलाई सचेत गराएको, उनीहरूको पक्षबाट प्रतिरोध गरेको र माभीका समस्याका बारेमा आवाज उठाएको अवस्थालाई यहाँ दृष्टान्तका रूपमा प्रस्तुत गरी कविको प्रतिरोध र आवाजको निरूपण गरिएको छ :

बोल्ने मुख छ छातीभरि रौं पनि छ

मुख सिएको छैन माभी हो, बोल !

गोजेङ्गा डिङ्गर बोल !

फिस्स गर्छ बोलेको अरू को सुन्छ र चिच्याएको भए पनि,

तिमी पनि माभी हो नि हामी जस्तै, तिमी पनि माभी हो नि

लुटिएका, कुटिएका बोल हुन्छ, बोल न (पृ. १२)

उल्लिखित काव्यांशमा माभीलाई आफूमाथि परेको अप्ठेरो स्थितिप्रति बोल आह्वान गरिएको छ । यसमा बोल्ने मुख भएको, छातीभरि रौं पनि भएको, मुख कसैले नसिएको अवस्थामा बोल नसकेको माभीलाई बोल भनिएको छ । माभीको अमुकता देखेर कविले गाली गर्दै बोल नसक्ने गोजेङ्गा, डिङ्गर भनेका छन् । माभी अरू सामु पर्दा फिस्स हाँसेको मात्र भन्दै कविले माभीलाई बोल भनेका छन् । कविले माभीलाई लुटिएका, कुटिएका मान्छेले आफ्ना भावना, पीडा प्रस्तुत गर्नु पर्छ, बोल हुन्छ भन्दै उनीहरूलाई बोल आह्वान गरेका छन् । उल्लिखित काव्यांशमा आवाज विहीनहरूले आवाज निकाल्नु पर्ने, आफूमाथि भएको अन्याय विरुद्ध प्रतिकार गर्नु पर्ने भावनाले कविले माभीलाई बोल आह्वान गरेका हुन् । यहाँ सचेत कवि माभीका पक्षमा उभिएर सीमान्तीय वर्गलाई आवाज उठाउन अनुरोध गरेका छन् ।

खयर र तित्रीले ओभेल पारेपछि पिठिउँ पछाडि

जति कुरा काटे पनि लौ लाटा माभी हो !

आपसमा माभी माभीलाई भन्छ

अघि जिब्रोमा काइ जमेको थियो, अब के हुन्छ माभी हो बोल

खुट्टा काम्छ सामु बोल्न, मुखियासँग मात्र होइन

अरू मानिससँग पनि, लाटा माछा खोलामा पारेजस्तो छैन सजिलो बोल्न (पृ. १३)

प्रस्तुत काव्यांश पनि कविको आवाजमा केन्द्रित छ । यसमा आफूलाई जस्तोसुकै असहज स्थिति आइपरे पनि नबोल्ने माभीलाई आपसमा अरूका कुरा काट्न छोडेर सामु उभिई बोल्न भनिएको छ । ओभेलमा परेपछि कुरा काट्ने माभीलाई सामुन्ने पर्दा जिब्रोमा काइ जमेको थियो भनी कविले गाली गरेका छन् । मुखियाले गरेका कुरा सामुन्ने पर्दा स्वीकार्ने र पछाडि परेपछि कुरा काट्ने प्रवृत्तिलाई कवि सचेत गराउँदै सामुन्ने गएर बोल्न भन्छन् । माभीको कमजोरीलाई सङ्केत गर्दै कविले माभीहरू मुखियाका सामु मात्र होइन अरू मानिसका अगाडि पनि बोल्नलाई खुट्टा कमाउने गर्छन् भनेका छन् । उनले माभीलाई खोलाका लाटा माछा पारेजस्तो बोल्न सजिलो नभएको बताउँदै बोल्नलाई अनुरोध गरेका छन् । यसप्रकार उल्लिखित काव्यांशमा कविले अधीनस्थ माभीले आफ्नो आवाज आफै उठाउनु पर्ने विचार राख्दै माभीलाई बोल्न भनेका छन् ।

सुतेका छौ कि बिम्भेका छौ,

मरेका छौ कि बाँचेका,

सपना हो अथवा विपनामा नेपथ्यले गर्जना गर्छ,

माभी सुन्ने बुरुने दुबै गर्दैन,

सुन आकाशको आवाज, सुन जुन र पानीको आवाज,

छँ छँ नाच्यै ठक्कर खाएको जलपरीको मुजुराको आवाज,

अर्को दिन हो आजको दिन, अर्को बेला हो आजको रात,

हेरेका छन् कस्ले भन्छ, आँखा चिम्लिएको कसले भन्छ,

अगाडि क्यै वस्तु देख्छैनन् माभी,

न साँझ हो न दिन एकै श्वर कराउन जान्दछन्

अनि जाउ तान्न

मुखिया, जे भन्नुहुन्छ, भन्नुस

एकैपल्ट मुखिया सामू माभी कहालिन सक्छ, (पृ. ३०-३१)

प्रस्तुत काव्यांश कविले माभीलाई उनीहरूको जीवनको स्थितिका बारेका बोध गराउन खोजेको प्रसङ्गमा आएको छ । यसमा अन्यायपूर्ण बाँचेको माभीले अन्यायमा परेको बोध नगरेपछि त्यसलाई कविले बुझाउने कोशिस गरेका छन् । यसक्रममा माभीलाई सुतेका छौ कि व्युभिएका, मरेका छौ कि बाँचेका भनी प्रश्न गरिएको छ । यहाँ अन्तबाट आएका आवाजलाई अथवा अरूले भनेका कुरालाई माभी सुन्ने र बुरुने गर्दैन । माभीको यस्तो अवस्थामा कविले माभीलाई आकाश, जुन र पानी, छड् छड् नाच्यै ठक्कर खाएको आवाज सुन्न भनेका छन् । कविको यस कथनले प्रतीकात्मक रूपमा माभीलाई आफ्नो दुनियाँभन्दा बाहिर पनि संसार भएकाले त्यताको परिवर्तनलाई पनि हेर्न भनेका छन् । यसक्रममा अहिलेको दिन र रात पहिलेको जस्तो नभई अर्को भएको भनिएको छ । माभीले आँखा त हेर्छन् तर अगाडि केही देख्दैनन् भनी माभीको अवस्थाका बारेमा कविले बताएका छन् । यस काव्यांशको अन्त्यमा कविले माभीलाई मुखियाले जहाँ जे तान्न भन्छ त्यही तान्न जाऊ भनेका छन् । यसप्रकार प्रस्तुत काव्यांशमा माभीको आवाज बन्द

भएकोमा त्यसप्रति दुखी हुँदै उनीहरूलाई आफ्नो आवाज खोल्न र आवश्यक परे प्रतिकार गर्न कविले सुझाव दिएका छन् ।

‘नदी किनाराका माभी’ काव्यमा माभी र मुखियाको जति उपस्थिति पाइन्छ, त्यतिनै कविको दृष्टिकोण पनि पाइन्छ । यसमा कविले माभीको कथा मात्र भनेका छैनन्, परिस्थिति र आवश्यकताअनुसार माभीलाई सचेत गराउँदै माभीले उठाउन नसकेका आवाज उठाइदिएका र माभीका तर्फबाट प्रतिरोध पनि गरेका छन् । यस कवितामा माभीमा रहेका कमजोरीलाई कविले देखाएका छन् । उनीहरू सीमान्तीय बन्नुका कारण बताउँदै यस्तो अवस्थामा चुपलागेर बस्न नहुने भन्दै सीमान्तीय वर्गको पक्षमा उभिएर कविले उनीहरूको आवाज उठाउने काम गरेका छन् । यस कवितामा रहेको सीमान्तकृत वर्गका माभी र मभिनीले पनि आफ्नो अवस्थाका बारेमा सामान्य प्रतिरोध र आवाज उठाए पनि उनीहरूको आवाज अत्यन्त मसिनो भएको हुनाले सचेत कविले माभीलाई सचेत गराउँदै उनीहरूका पक्षबाट बोलिदिएका छन् । यसप्रकार प्रस्तुत काव्यमा कविले सीमान्तकृत वर्गका पक्षबाट प्रतिरोध र आवाज उठाएको देखिन्छ ।

निष्कर्ष

‘नदी किनाराका माभी’ काव्यमा माभीको उपस्थिति सशक्त रहे पनि प्रतिरोधको अवस्था कमजोर रहेको देखिन्छ । यस काव्यमा सीमान्तीय वर्गका रूपमा माभी, मभिनी र माभी समुदाय रहेका छन् । यी मध्ये यस काव्यमा माभीको आवाज भिनो रूपमा आएको छ । ऊ प्रतिकार गर्न नसक्ने गरी सीमान्तीय भएको देखिन्छ । उसका आवाज मलिन भए पनि कतिपय सन्दर्भमा उसले मसिनो स्वरमा प्रतिकार गरेको छ । माभी आवाजहीन भएजस्तै प्रस्तुत काव्यमा आएको सीमान्तीय पात्र मभिनी पनि आवाजहीन छे । मभिनी कुनै एउटा माभी पात्रकी श्रीमती नभई समग्र माभी समुदायको प्रतिनिधित्व गर्ने नारी पात्र पनि हो । माभीका तुलनामा मभिनीको आवाज केही मात्रामा सशक्त रहेको देखिन्छ । उसले मुखियाका सामु उपस्थित भएर मुखियालाई सरापेकी छ । मभिनीको सरापलाई मुखियाले प्रतिकार गरेको भने यहाँ देखिँदैन । मुखियाले माभिनीलाई कुनै महत्त्व दिएको देखिँदैन । मभिनी माभीको दयनीय अवस्था आउनुमा माभीले प्रतिकार गर्न नसकेको हो भन्ने महसुस गर्छे र माभीलाई पनि गाली गर्छे, तर अधीनस्थ बनाइएकी मभिनीका आवाजलाई कसैले महत्त्व दिएको देखिँदैन । यति हुँदा हुँदै पनि यस काव्यमा मभिनीको प्रतिरोध चेतना र प्रतिरोधी आवाज माभीका तुलनामा केही मात्रामा बलियो देखिन्छ । उसका प्रतिरोधी चेत र आवाज सीमान्तीय वर्गका आवाज र चेतका रूपमा लिन सकिन्छ । ‘नदी किनाराका माभी’ काव्यमा उपस्थित सीमान्तीय वर्गको प्रतिरोध र आवाज सशक्त बन्न नसके पनि कविको प्रतिरोध र आवाजलाई यस काव्यमा स्पष्ट रूपमा देख्न सकिन्छ । कविले यस काव्यमा माभी तथा माभी समुदायलाई मुखियासँग प्रतिरोध गर्न सुझाव दिएका छन् । उनले कतिपय अवस्थामा मुखिया विरुद्ध आवाज पनि उठाइदिएका छन् । यसक्रममा कविले माभीले चुपचाप अन्याय र अत्याचार सहेको देखेर माभीप्रति आक्रोश पनि व्यक्त गरेका छन् । उनले सीमान्तीय माभीलाई अन्य समुदायले अवलम्बन गरेका पेशा व्यवसाय गर्न सुझाव पनि दिएका छन् । उनका अधिकांश कथनका माध्यमबाट माभी समुदायलाई मुखिया तथा प्रभुत्वशाली वर्गको थिचोमिचो विरुद्ध प्रतिकार गर्न आह्वान गरेका छन् । उनले गरेका प्रतिरोधका स्वर र आवाजलाई हेर्दा सचेत कविले सीमान्तीय वर्गका पक्षबाट बोलिदिएको देखिन्छ । यसमा उनी आफूमात्र नबोली अन्य सचेत कवि तथा लेखकलाई सीमान्तीय वर्गका पक्षबाट बोलिदिन र लेखिदिन आह्वान पनि गरेका छन् । यसरी प्रस्तुत ‘नदी किनाराका माभी’ कवितामा सीमान्तीय पात्रका भन्दा कविको प्रतिरोध र आवाज सशक्त रहेको देखिन्छ ।

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत लेख 'नदी किनाराका माभी कवितामा सीमान्तीयता' शीर्षकको लघुअनुसन्धानसँग सम्बद्ध छ । यो लघुअनुसन्धानले विश्वविद्यालय अनुदान आयोगको UGC Award No. SRDIG78t79-H&S-04 मा अनुदान प्राप्त गरेको हो । प्रस्तुत लेख यसै लघुअनुसन्धानको लेख प्रकाशनको प्रयोजनार्थ तयार पारिएको हुनाले विश्वविद्यालय अनुदान आयोग, सानोठिमी, भक्तपुरप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- कोइराला, मोहन (२०३८), *नदी किनाराका माभी*, काठमाडौं : हिमाली शिशु संस्थान ।
- गौतम, लक्ष्मणप्रसाद (२०६४), मोहन कोइराला : काव्ययात्रा, प्रवृत्ति र योगदान, *मधुपर्क* (३९/१२, पूर्णाङ्क ४५५, पृ. १७ ।
- गौतम, लक्ष्मणप्रसाद (२०६८), *उत्तरवर्ती नेपाली समालोचना : केही प्रतिरूप*, काठमाडौं : पैरवी प्रकाशन ।
- बराल, ऋषिराज (२०७३), *मार्क्सवाद र सबाल्टर्न अध्ययन*, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- शर्मा, सुकुम (२०७८), लामा कविता लेखनमा मोहन कोइराला, *मधुपर्क* (५४/६, पूर्णाङ्क ६२६) पृ.१३-१६ ।
- श्रेष्ठ, तारालाल (२०६८), *शक्ति, स्रष्टा र सबाल्टर्न*, काठमाडौं : डिस्कोर्स पब्लिकेसन ।
- G. Antonio (1971) *Prison Notebooks*. London : Lawrence & Wishart.
- G. Ranajit (1982) On Som Aspects of The Historiography of Colonial India. *Subaltern Studies I Writings on South Asian History and Society*. Ed. Ranjit Guha. Delhi : Oxford University Press.
- S. Gayatri, Chakravorty (1988) Can The Subaltern Speak ? Ed. Nelson and Grossbrg. *Marxism and Interpretation of Culture*. London : Macmillan.